ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԱՐԿԱՒԱԳ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Պրոֆ. Ա. Գ. Աբրահամեան՝ մէկ հատորի մէջ ամփոփելով՝ հրատարակած է Յովհաննէս Սարկաւագի գիտական բնոյթ ունեցող երկասիրութիւնները[1]. սակայն ասոնց աւելցուցած է գիտական նկարագիր չունեցող մէկ քանի կտորներ ալ. այսպէս, «Սարեկի» նուիրուած ծանօթ տաղը, «Ողբ առ Սարգիս Վ.» ոտանաւորը, «Ցաղագս խրատու մանկանց» բարոյական աշխատութիւնը, «Առ որս պիղծ զմիս վարկանին եւ զանձինս ոչ արգելուն» կրօնական գրութիւնը, եւն.: Հրատարակութեան աշխատանքը կը կատարէ Երեւանի պետական Ձեռագրատան տնօրէնութեան յանձնարարութեամբ, երբ ձեռագիրներու նիւթերու ցանկեր պատրաստելու աշխատանքի լծուած էր՝ 1937էն սկսեալ. այդ ժամանակ արդէն երեւան ելած էր որ կան տակաւին Սարկաւագի անունով բազմաթիւ անտիպ գործեր: Ինչպէս կը խոստովանի հրատարակողը (էջ 10), գիտական բնոյթ ունեցող ու մանաւանդ տոմարական գրութիւններու մէջ կատարուած են անդամահատում եւ աղճատում՝ յաջորդ դարերու ընթացքին. այս պատճառով՝ հարազատ բնագիրը գտնելու եւ կամ վեր հանելու աշխատանքը երկարատեւ եղած է: Հրատարակողին գլխաւոր նպատակները եղած են որոշել գրութեան ձեռագիրները, վեր հանել գրութեան մէջ չօշափուած նիւթերը, ջանալ գտնել Սարկաւագի գործածած աղբիւրները՝ այդ գրութեան համար, նկատել գրութեան ներկայացուցած գրական եւ կամ գիտական արժէքը, առանց սակայն նկատելու գրութեան զուտ մասնագիտական տեսակէտները՝ թողլով այս աշխատանքը մասնագէտներու:

Յովհաննէս Սարկաւագ իր դարուն ամէնէն փայլուն եւ համայնագէտ միտքն է: Հայր Ալիշան շատ լաւ ըմբռնած է անոր մեծութիւնը՝ երբ կ'որակէ. «Բնատուր մեծ հանճար... բարակամիտ ըմբռնումն եւ վարպետ բացատրութիւն, լեզու արուեստաւոր՝ բայց յստակ հայկաբան, աստուածաբանական եւ աստուածային գիտութեանց հմտութիւն, քաջախոհ դատողութիւն...»[2]: Իր գրական աշխատութեան մէկ էջին ալ ընթերցումը կը զգացնէ որ կը գտնուիս անձի մը առջեւ, որ բարձրութիւն եւ մտքի ընդարձակութիւն ունի: Բանաստեղծական խանդ, քնարական շունչ գուցէ չգտնենք. բայց մտածութեանց վեհութիւնը, արտայայտելու ձեւին լրջութիւնը, նախադասութեան բարդ կազմը կ'ազդեն ընթերցողին վրայ: Իր գիտական գործերը թերեւս տարբեր կերպարանքով կը ներկայանան, ու անոնց նկատմամբ կը համարիմ որ աւելի առարկայական պէտք ենք ըլլալ. սակայն պէտք է խոստովանիլ որ իր քով կը գտնենք ծանօթութեանց հմտութիւն մը, որ դիւրին չէ գտնել մեր հին գրականութեան հեղինակներուն մէջ:

Աբրահամեանի ներկայ հատորը ի՞նչ նոր լոյսի տակ մեզի կը ներկայացնէ արդեօք Սարկաւագի անձնաւորութիւնը: — Մինչեւ այսօր մեր ձեռքն ունեցած Սարկաւագի երկասիրութիւնները, ինչպէս նաեւ իր մասին մեր պատմագիրներէն աւանդուածները եւ բանասէրներու կողմէ կատարուած ուսումնասիրութիւնները, առանց ամէն բան ճշգրիտ ու առարկայական ճանչցնելու, իրենց աւանդած հատուածեալ տեղեկութիւններով ալ տրուած էին կարելիութիւնը՝ ունենալու բաւական յստակ, ընդարձակ եւ ուղիղ ծանօթութիւն մը անոր անձին ու գործին:

Սարկաւագի անձը մեր մտքին մէջ իր բուն դիմագծով ու տարողութեամբ կը պատկերանայ՝ երբ կարդանք իր կրօնական գործերը ու մանաւանդ Սարեկի տաղը: Ասոնց հետ, մինչեւ հիմա ծանօթ գիտական բնոյթ ունեցող իրմէ հասած համառօտ գրուածքներն ալ մշակոյթի սիրով տոչորուն իր անձին ուրիշ մէկ բնորոշ գիծը կ'ուրուագրէին: Հ. Ալիշան կը ներկայացնէ զինքը արդէն իսկ 1847ին բնատուր մեծ հանճար մը: Աբրահամեանի հրատարակած հատորը կու գայ այս ամէնը հաստատել Սարկաւագի գիտական նորայայտ աշխատութիւններով: Միշտ ալ սակայն իրաւացի կը մնայ Զարբհանալեանի նկատողութիւնը՝ թէ հրատարակուած աշխատութիւնները Սարկաւագի «իմաստութեանը եւ անխոնջ փութոյն քանի մը երախայրիքը պիտի ըլլան անշուշտ»[3]:

Յովհ. Սարկաւագի ծնունդը կը զուգադիպի Բագրատունի թագաւորութեան վերջանալուն, երբ քիչ յետոյ պիտի սկսէր դաղթը՝ մանաւանդ Հայաստանի արեւելեան գաւառներէն՝ դէպի արեւմուտք ու հարաւ: Բագրատունի հարստութեան շրջանը, սակայն, եղաւ բարօրութեան ու շինարարութեան ժամանակ մը. Անին արդիւնք է այս բարեզարդման գործունէութեան: Դժբախտաբար գրական տեսակէտով տուեալներ չունինք ուսումնական շքեղ ծաղկածութեան մը, որքան որ Արգինայի մէջ հաստատուած էր հայրապետանոցը, դպրեվանքը եւ ասոր գրադարանը: Սարկաւագ կը ծնանի երբ արդէն իսկ անյայտացած էր հայ քաղաքական թագաւորութիւնը. բայց մտքի թագաւորութիւնը չաճախ կապուած չէ քաղաքականին: Ունինք հիմա Սարկաւագի կենսագրութիւն մը, գրուած անոր մահէն ոչ շատ տարիներ յետոյ. կարելի է սակայն նկատել այս գրութիւնը աւելի ներբողեան մը՝ քան թէ բուն կենսագրութիւն, այնքան քիչ են տեղեկութիւնները, ու փոխարէն շատ են գովեստները, ձեւուած սովորական բացատրութիւններով ու գրուատիքի մակդիրներով՝ որոնք մեր հին գրականութեան հեղինակներէն շատերուն ալ կենսագիրները շռայլած են. իսկ վերջաւորութեան ագուցուած են զրուցախառն մէկ քանի հրաշապատում դէպքեր: Այս կենսագրութիւնը մեզ չի լուսաբաներ Սարկաւագի կեանքի մասին ամբողջապէս. այս պատճառով՝ հրատարակողը հատորին 15–17 էջերուն մէջ կը ծանրանայ գլխաւորապէս ժամանակի ընկերային ու տնտեսական վիճակին շուրջ, որ բնական է յանկարծական երեւոյթ մը չեղաւ, այլ տակաւ առ տակաւ կազմաւորուեցաւ ու հասունցաւ պատմական կեանքի օրէնքներուն համաձայն: Սակայն ընկերային եւ տնտեսական վիճակին բարեշրջումը չեմ համարիր որ կարենայ բացատրել ԺԱ. դարերուն այն հետաքրքրութիւնը որ հայ իմացական կեանքին մէջ ցոյց տըրուեցաւ գիտական գրականութեան ու արուեստներուն: Ես կը խորհիմ թէ այս հետաքրքրութիւնը նուազ չէր Անանիա Շիրակացիի դարուն, նուազ չէր վեցերորդ դարուն՝ երբ ծայր տուաւ թարգմանական դարուն՝ երբ ծայր տուաւ թարգմանական մեծ գործունէութիւն մը, տակաւին լաւ չլուսաբանուած, ո՛չ թէ կրօնական բնոյթ ունեցող գործերու, ինչպէս եղած էր հինգերորդ դարու առաջին կէսին, այլ ոչ–կրօնական գործերու ալ, իմաստասիրական, աշխարհագրական, գիտական, հեթանոս պարունակութեամբ գրքերու՝ ինչպէս Վարք Աղեքսանդրին, եւ դեռ ուրիշներու, որոնց հեղինակներէն մէկ քանիին անունները կը յիշատակէ Գր. Մագիստրոս, այսպէս Անդրոնիկոսի, Կալլիմաքոսի. ինչ որ ցոյց կու տայ՝ թէ այդ թարգմանական գործին լծուողները ուսեցած են տարբեր մտայնութիւն, տարբեր տեսակէտներ Ս. Սահակէ ու Եղնիկէ եւ անոնց գործակիցներէն. ունեցած են նաեւ գրական տարբեր ըմբռնում մը, շատ նման յոյն հին գրականութեան Աղեքսանդրեան կոչուած շրջանի գրողներու ըմբռնումին. եւ արդէն Անդրոնիկոս, Կալլիմաքոս այդ դարաշրջանին պատկանող

1. Տեսնել Քիւրտեան Յ. – Յովհաննէս Իմաստասէրի Մատենագրութիւնը. Աշխատասիրեց Ա. Գ. Աբրահամեան. Բազմավէպ 1957, էջ 293:

2. Բազմավէպ, 1817, էջ 214:

3. Պատմութիւն հայ հին դպրութեան, տպ. 1932, Վենետիկ, Ս. Ղազար, էջ 609:

հեղինակները են։ Ասոնց համար գրական գեղեցիկը փնտռտուքի, դասաւորման, ըսելու վայելուչ ձեւին մէջ կը կայանար. հմուտ, զարգացեալ եւ ճաշակ ունեցող անձեր էին, ու կը սիրէին գիտելիքի ամէն մարզերով զբաղիլ։ Յովհ. Սարկաւագ այս մտայնութեամբ ու գաղափարներով անձ մը կը ներկայանայ, բայց ունի տաղանդի ոյժ եւ ընդարձակութիւն։ Իր մէջ ալ ամէն տեսակ գիտութիւններով հետաքրքրուելու կիրքը կար եւ ինքնաշխատութեամբ միշտ աւելի զարգացուցած եւ ճոխացուցած է իր ամբարած հմտութիւնը. ասիկա հաւանօրէն ժամանակի ոգիին պահանջն էր։

Գր. Մագիստրոսի ժամանակէն ալ առաջ Արեւելքի արաբ գերիշխանութեան երկիրներուն մէջ ծայր տուած էր ուսումնական եւ գիտական վերազարթում մը, ու Պաղտատի՝ Արասեան խալիֆայութեան մայրաքաղաքին մէջ, արաբ այս ծաղկեալ մշակոյթը նոր կերպարանք եւ նոր ուղղութիւն կը ստանար։ Միջադեպը՝ ինչպէս եղած էր հին ժամանակ, հիմակ ալ հանդիպման ժամադրավայր դարձած էր այլեւայլ մշակոյթներու՝ ասորականին, պարսկականին, արաբականին, բիւզանդականին. հոն կեդրոնացած էին նաեւ կրօնական զունագեղ դաւանանքներ, ըլլայ հրէական եւ քրիստոնէական, ինչպէս նաեւ տեղական կէս հեթանոս դեներ։ Այս մշակոյթը սակայն իմաստասիրական եւ գիտական մարզերու մէջ՝ զուտ արաբական չէր, այլ խառնուրդ մը՝ արեւելեան այլազան եւ բիւրանդական մշակոյթներու։ Այս մշակոյթը ծնունդ առաւ ասորի լեզուն գործածող բաբելոնեան քրիստոնեաներէ ու Խառանի հեթանոս Սաբեան կոչուածներէ. ասոնք եղան որ հելլենական ու արաբ մշակոյթները իրարու հաղորդեցուցին։ Զուլման այս աշխատանքին մէջ գլխաւոր դեր մը կատարեց Գունդեշապուհի նեստորական դպրոցը, Կոսեսիփոնի մօտ, որ ժառանգած էր վեցերորդ դարու ասորի թարգմանիչներու եւ գիտնականներու աւանդութիւնները. այս դպրոցը հռչակուած էր նաեւ բժշկական մարդին մէջ. Գէորգ Boktjésu նեստորականը էլ-Մանսուրի արքունիքին բժիշկն էր։ Ասոնք դարձեալ կատարեցին արաբական առաջին թարգմանութիւնները յոյն իմաստասիրական եւ գիտական գործերուն[4]։

Արասեան միատէրութեան վտանգուելովը, երբ կեդրոնական Ասիայէն մինչեւ Սպանիա տեղական բազմաթիւ խալիֆայութիւններ ստեղծուեցան, ուսումնական կեանքը եւ գիտութիւնները չվնասուեցան, մանաւանդ թէ ԺԱ-ԺԱ. դարերը կարելի է նկատել այդ մշակոյթին զարգացման եւ ծաւալման մեծագոյն շրջանը. այլեւայլ խալիֆայութիւններ կը մրցակցէին իրարու հետ՝ գիտութիւնները եւ գրականութիւնը զարգացնել տալու։ Այս ժամանակաշրջանին մշակոյթը ստացաւ նաեւ համայնագիտական բնոյթ. բնական գիտութիւններ, տիեզերագիտութիւն, բժշկութիւն, բնաղանցութիւն շատ սիրելի ուսումնական նիւթեր էին. կազմուեցան ցուցակներ, ժողովածոներ՝ մատենադրական տուեալներու, պատմական եւ ժամանակագրական եղելութեանց, ինչպէս նաեւ համայնագիտական գիտելիքներու։

Մշակոյթի եւ ուսումնական կեանքի էութեան մասին այս ըմբռնումը եւ գաղափարները ապահովապէս ամփոփուած չըմնացին ինչ ինչ վայրերու մէջ. գաղափարները տեղւոյ սահմաններու չեն ենթարկուիր։ Իսկ հայերը յարաբերութիւններ ունէին արդէն Պաղտատի եւ Հալէպի խալիֆայութեանց հետ։ Ինչպէս Գր. Մագիստրոսի, այսպէս ալ Յ. Սարկաւագի մէջ ընդհանուր գիտելիքներու նկատմամբ շահագրգռուիլը՝ մեզ պէտք չէ որ զարմացնէ։ Բայց թէ ասով բեկում մը տեղի ունեցած ըլլայ հին (անցեալ դարերու) եւ նոր գաղափարախօսութեանց մէջ՝ կարելի

4. *Christopher Dawson.* - La Nascita dell'Europa. *Փոխ. թրգմ.* Cesare Pavese*ի*, *տպ.* Giulio Einaudi, *Միլան*, 1959, *էջ* 142։ - *Rubens Duval.* - La Littérature Syriaque. 2 éd. 1900. Libr. Victor Lecoffre, *էջ* 260, 275։

չէ հաստատել։ Իսլամ կրօնական ըմբռնումին մէջ արիստոտելեան եւ պղատոնական իմաստասիրութիւնները ստեղծեցին տեսութիւններու հակամարտութիւն մը՝ Ղուրանի վարդապետութեան եւ նոր ձեւուած փիլիսոփայական սկզբունքներու միջեւ։ Բայց քրիստոնեայ ու հայ մտքին մէջ պայքար ու բեկում չենք տեսներ ընդմէջ հին գաղափարախօսութեան եւ նորին. հայ գրողները գեռ մինչեւ իրենց ուղն եւ ծուծը հին մտայնութեան ժառանգորդներն են, ընութեան եւ տիեզերքի վրայ նայելով հանդերձ տեսակ մը իրապաշտ աչքերով։

Պրոֆ. Ա. Գ. Աբրահամեան ալ կ՚երեւի թէ՝ հետեւելով Ակադ. Մ. Աբեղեանի, կ՚ընդունի որ նման բեկում մը իրականացած է (էջ 17)։ Այսպէս, կը տեսնէ Սարգսյան դարու ընթացքին կրօնա-ճգնաւորական ոգին աւելի մեղմացած, չունենալով նախորդ դարերու խստամբեր նկարագիրը։ Սակայն կը համարիմ որ ճգնաւորական ոգին այնքան խիստ է ու տիրող՝ ենթադրենք Գր. Նարեկացիի ու մինչեւ անդամ Ն. Լամբրոնացիի մէջ, որքան եղած է ուիթերորդ եւ կամ եօթներորդ դարերու ծանօթ հայ եկեղեցական անձերու մէջ։ Նմանապէս աղանդներու մէջ։ Ինչպէս Թոնդրակեցիներու երեւումը կը նկատէ նոր աշխարհայեցողութեան արդիւնք, ծնունդ աղատօրէն մտածելու ընդունակ, տարածուած իրաւունքին։ Սակայն աղանդները ամէն դարաշրջաններուն ալ երեւցած են. ուիթերորդին՝ Պաւղիկեանները. հինգերորդին՝ բորբորիտները, մծղնեայ կոչուածները, պարզապէս մէկ քանին յիշատակելու համար. մարդկային միտքը երբեք չի բռնաբարուիր ամբողջապէս ու տեւականօրէն։ Գիտենք նաեւ որ ԺԲ-ԺԲ դարերուն՝ ընկերային կեանքին եւ տնտեսական վիճակին մէջ ունեցանք բարեփոխման շարժումներ ու բարեշրջումներ, հետեւելով պատմական կեանքի օրէնքներու մղումին։ Սակայն այս շարժումներուն եւ բարեշրջումներուն մէջ տեսնել նոր գաղափարախօսութիւն մը, որ նման ըլլայ Եւրոպայի մէջ 1400–1500ի շրջանին յայտնուած Վերածնունդի ստեղծած գաղափարախօսութեան, ու Սարկաւագ այս նոր աշխարհայեցողութեան ներկայացուցիչներէն մէկը յայտարարել՝ ասիկա երեւակայեալ ընդարձակ պատկերացում մըն է, որու սակայն կը պակսի պատմական իրողութիւնը եւ շրջանակը, ու միանգամայն ցոյց կու տայ թերի հասկացողութիւն արեւմտեան Վերածնունդի բուն էութեան։ Եւրոպական Վերածնունդը գեղարուեստական ըլլալէ առաջ՝ իմացական է։ Վերածնունդի պահանջն էր նկատել ու դատել մարդկային կեանքը, պատմական իրականութիւնը, դէպքերու ընթացքը ո՛չ թէ կրօնական հաւատքի լոյսին ընձեռած իմացողութեամբ, ինչպէս կը կատարուէր Միջին Դարու շրջանին, այլ լոկ մարդկային բանին եւ իմացականութեան պարզեւած լոյսով, հետեւաբար՝ գործնականապէս անտեսելով գերբնական էակի մը նպատակ անտեսելով գերբնական էակի մը եւ Նախախնամութեան միջամտութիւնը մարդկային կեանքի քաղաքական, ընկերային, հանրային գործերուն մէջ։ Յոյն եւ հռոմէական դասական հին գրականութեանց եւ գեղարուեստներու յարումը միթեանց եւ գեղարուեստներու յարումը միջոց մըն էր տարբեր ու գործիքներ գտնելու՝ այդ նոր տեսութիւնը իրականացնելու համար։ Այսպէս ծնունդ առաւ բոցնելու համար։ Այսպէս ծնունդ առաւ բոլորովին աշխարհիկ մտայնութիւն մը՝ մարդկային կեանքի ամէն տեսակ գործունէութեան մէջ։ Յ. Սարկաւագ եւ իր դարու բոլոր հայ հեղինակները Ս. Գրքով սնած, Ս. Գրքի սկզբունքներով եւ տեսութիւններով ապրող ու գործող անձեր են. այս տեսակէտը կ՚ընդունի եւ կ՚ապացուցանէ նաեւ Պրոֆ. Աբրահամեան իր հրատարակած հատորին 113, 115, 316 էջերուն մէջ։ Ոճիր, եղեռն՝ բարոյական սըխալներ, միշտ չեն նշանակեր նոր գաղափարախօսութեան մը ծագիլը պատմութեան մէջ, այլ անհատներու մէջ պակաս մը՝ բարոյական սկզբունքներու եւ կամ տկարացում կամքի, ու այս երեւոյթները ո՛եւէ դարաշրջանի մէջ ալ կրնան պատահիլ։

Պրոֆ. Աբրահամեան այս այլեւայլ կէտերուն ամփոփ յիշատակութիւնը կը կա-

տարէ՝ Սարկաւագի կենսագրութեան նը-
ւիրած գլուխին մէջ, իբր որոշ իրակա-
նութիւններու, առանց անոնց քննարկու-
թեամբ զբաղելու։ Իր բուն նպատակը ե-
ղած է այս հատորին հրատարակու-
թեամբ, ինչպէս ըսուեցաւ արդէն, կատա-
րել մատենագրական, բանասիրական ու
ձեռագրական քննարկութիւն Սարկաւագի
կեանքին, գործին, եւ մանաւանդ գիտա-
կան աշխատութիւններուն. որով անջատ
գլուխներու մէջ, առանձին առանձին կ'ու-
սումնասիրէ պատմագիտական, մաթեմա-
տիկական, տիեզերագիտական, տոմարա-
գիտական, քերթողական, իմաստասիրա-
կան գործերը՝ շուրջ 83 էջերու մէջ,
միաժամանակ կը նկատէ ինչ որ մինչեւ
այսօր ուրիշներէ կատարուած է իբր ու-
սումնասիրութիւն Սարկաւագի մասին։
Բայց հրատարակողին գլխաւոր փոյթը ե-
ղած է Երեւանի ՀՊԶՄի Սարկաւագի
աշխատութեանց ձեռագիրներուն քննու-
թիւնը կատարել։ Ձեռագիրներու այս
աշխատանքը ամէնէն դժուարինը եւ յոգ-
նեցուցիչը եղած է, ու պարտաւոր ենք
շնորհապարտ ըլլալ Պրոֆեսորին՝ եթէ
յարատեւօրէն շարունակած է պրպտումի
այս համբերատար աշխատանքը, հրա-
տարակութեան տալու համար ինչ որ իբր
Սարկաւագի հեղինակութիւն՝ գիտական
նիւթերու շուրջ՝ կը գտնուէր ՀՊԶՄի ձե-
ռագիրներու մէջ։ Ըսուեցաւ նաեւ թէ
ի՛նչպէս՝ ձեռագիրներու մէջ՝ այս գրու-
թիւնները նոյն ձեւով ու երկարութեամբ
չէին ներկայանար, այլ յաւելումներով,
յապաւումներով ու մերթ ալ ընդմիջար-
կութիւններով. որով հարազատ բնագիրը
ճշդել դիւրին չէր։ Կը գտնուին նաեւ գը-
րութիւններ՝ որ անանուն են, եւ կամ ըն-
ծայուած Յովհաննէս քահանայի մը. ա-
սոնք ալ հրատարակուած են իբր Սար-
կաւագի հեղինակութիւն։ Այս բոլորի
մասին որոշ դատաստան մը կատարելու
համար, անձնական խուզարկութիւն եւ
քննութիւն կատարել կարեւոր է՝ մասնա-
ւորապէս ձեռագիրներու շուրջ՝ ինչ որ
կարելի չէ մեզի համար։

«Յաղագս անկիւնաւոր թուոց» գրու-
թեան աղբիւրները քննած ժամանակ, ա-
ռաջնորդուելով Սարկաւագի նորայայտ
կենսագրութեան ընծայած մէկ յիշա-
տակարանէն, կը նկատէ որ Սարկաւագ
այդ աշխատութեան իբր աղբիւր գործա-
ծած է Փիլոնի «Յաղագս տասն բանիցն»
գրութիւնը։ Աբրահամեան զուր տեղ փնտ-
ռած է այդ գրութիւնը Հ. Մկրտիչ Աւ-
գերեանի կողմէ հրատարակուած «Փիլոնի
Եբրայեցւոյ Մնացորդք ի Հայս» երկու
հատորներուն մէջ, որով գիմած ձեռագիր-
ներուն։ Այդ երկու հատորները կը պա-
րունակեն Փիլոնի այն գործերը, որոնք
միայն հայերէն հասած են մեզի։ «Յա-
ղագս տասն բանիցն» գրութիւնը հրատա-
րակուած է Հ. Գ. Զարբհանալեանէ «Փի-
լոնի Հեբրայեցւոյ ճառք թարգմանեալք ի
նախնեաց մերոց, որոց հելլէն բնագիրք
հասին առ մեզ» հատորին մէջ, էջ 220,
տպ. 1892ին, եւ կը կազմէ Շարք Մատե-
նագրութեանց Նախնեաց խումբին ԽԳ.
հատորը։

Սարկաւագի քերթողական գործի մա-
սին խօսած միջոց (էջ 106), Հրատարակո-
ղը կը գրէ թէ 1954ին «յայտնուեց յայտ-
նաբերել Յովհաննէսի արժէքաւոր մի ար-
ձակ բանաստեղծութիւնը՝ մօտաւորապէս
ութ հարիւր տող ծաւալով»։ Գրութիւնը
ո՛չ վերնագիր կը կրէ, եւ ոչ հեղինակի
անուն, սակայն Յիշատակարանին հեղի-
նակը կը գրէ. «Այս բանք քերթողականք
ասացեալ մեծի Պուէտիկոսին Սարկաւա-
գին, որ ի տիեզերահռչակ Ուխտին Հաղ-
բատ. դամ ես նուաստ ոմն ի մանկունս
եկեղեցւոյ»։ Գրութիւնը հրատարակուած
է հատորին 330–349 էջերուն մէջ՝ Նորին
Յովհաննու քահանայի առ որս պիղծ զմիս
վարկանին եւ զանձինս ոչ արգելուն վեր-
նագրով։ Կարեւոր է նշել որ Պուէտիկոս
բառը մեր Նախնեաց քով միշտ բանա-
ստեղծ նշանակութեամբ գործածուած չէ,
այլ նաեւ իմաստասէր–գիտնական իմաս-
տով։ Գրութիւնը բանաստեղծութիւն չէ,
այլ հակաճառական՝ դաւանական պարու-
նակութեամբ, թէեւ բեմախօսական ձեւով
ներկայացուած, եւ ինչպէս կը նկատէ
Հրատարակիչն ալ, ուղղուած է քաղկե-

դոնականներու՝ առանց անուններն յիշա-
տակելու։ Սակայն Սարկաւագ կը ներկա-
յացնէ զանոնք իբր «նոր փարիսեցիներ»
նոյն ժամանակները երեւան ելած, ու ա-
նոնց կը վերագրէ նաեւ ուրիշ մոլորու-
թիւններ, ինչպէս նաեւ բարոյական ան-
կանոնութիւններ։ Տեղ մը իր խօսքը կ'ուղ-
ղէ կարծես կրօնաւորներու, ու քիչ վերջ
միակ անձի մը, որ գլուխն է իր հակա-
ռակորդ խումբին եւ կը նկատէ այդ ան-
ձը «զրպարտիչ» մը, բայց «իմաստուն եւ
ճարտարաբան»։ Իր հակառակորդներուն
կը վերագրէ անտես ընել ապաշխարու-
թեան խորհուրդը, կատարել հեթանոսա-
կան անխտրութիւն՝ ամուսնութեանց մէջ,
ու այս շարքը կը վերջացնէ ըսելով. «Ընդ-
դէ՞ր ոչ եւ զմկրտութիւն արդելուս պարդ-
սամբ, այլ բոլորովին եղիցիս արտաքոյ
Քրիստոսի» (էջ 347)։ Գրութիւնը կը վեր-
ջանայ սիրալիր խօսքերով. կ'ըսէ, թէ
«մեր հակառակորդները մեզմէ ոչ մէկ
բան կրեցին. մենք մանաւանդ կը սիրենք
զիրենք եւ կը բաղձանք հոգւոյ միաւորու-
թիւնը ու կ'ողբանք գործակցութեան բա-
ժանումը եւ կ'արտասուենք՝ յիշելով
նախկին ձայնակցութիւնը։ Հիմակ ալ ի-
րենց կը փարինք իբր հարազատ եղբայր-
ներու, որ մեզմէ հեռու զրկուեցան եւ
հեռուէն կ'ողջունենք համաչնչութիւնը»։
Գրութիւնը առնուած է թիւ 777[5] ձեռա-
գրէն (էջ 349). իսկ պակաս մասերը լրա-
գրէն (էջ 349). իսկ պակաս մասերը լրա-
ցուցած թ. 2751 ձեռագրէն, որ 1840ի
ընդօրինակութիւն է։

Որո՞նք են առանձնապէս Սարկաւագի
այս հակառակորդները՝ որոնց դէմ նա-
խապէս ալ իր գրիչը շարժած էր, ինչպէս
կը յիշէ այս գրութեան մէջ, կարող չեմ
ճշտել։ Գուցէ պէտք է մտածել որ Բա-
գրատունի թագաւորութեան վերանալէն
յետոյ, յոյներու ազդեցութիւնը աճելով՝
քաղկեդոնական հոսանքն ալ ինքզինք զօ-
բացած զգացած ըլլայ։ Հարկաւոր է սա-
կայն նշել՝ որ Սարկաւագի թուարկած
իբր մոլորական այլեւայլ կէտերը, ամէնը
քաղկեդոնականներու չեն վերաբերիր։
Շուրջ յիսուն տարի առաջ Անանիա Սա-
նահնեցի ալ Նոյնպիսի գրութիւն մը յօ-
րինած է, բայց աւելի համեստ ձեւով։
Այդ գրութեան մէկ մասին մէջ Սանահ-
նեցի միամտութեամբ կը կարծէ թէ բո-
լոր քրիստոնեայ եկեղեցիները՝ Իտալիոյ,
Գալլիոյ, Սպանիոյ, Ափրիկէի եւն. բացի
յունականէն, համախոհ են հայ Եկեղեց-
ւոյ դաւանանքին։ Որոշ կը տեսնուի որ
թէ՛ Ա. Սանահնեցի ու թէ Յ. Սարկաւագ
Քաղկեդոնի ժողովին վճռած դաւանանքին
բուն էութիւնը ըմբռնած չեն ու նեստո-
րականներու դաւանանքին հետ կը նոյ-
նացնեն, ինչպէս կ'արտայայտուի Սար-
կաւագ իր կրօնական մէկ ուրիշ գրութեան
«Յաղագս Որդւոյ» գործին մէջ. «բայց
որք միաւորութեան զկնի դարձեալ յեր-
կուս քակտեն զրնութիւնս.... ընդ ժողո-
վոյն Քաղկեդոնի, այլովք բառիւք եւ նոյն
իմացուածքով զՆեստորի հայհոյութիւնն
անրջանան»։

Պրոֆ. Աբրահամեան խօսելով Յ. Սար-
կաւագի ընծայուած պատմական գործե-
րու մասին գրքի 36 էջին մէջ, կը յիշա-
տակէ թէ Ս. Ղազարու Մատենադարանի
թիւ 261 ձեռագրին մէջ՝ Սարգիսեանի
Յուցակին թուարկումով, եւ որ Ոսկեփո-
րիկ մըն է, կը գտնուի «Ժամանակագրա-
կանք, կամ Կարգք կայսերաց, թագաւո-
րաց եւ կաթողիկոսաց» գրութիւնը, որու
հեղինակը օգտուած ըլլալու է Սարկաւա-
գի Պատմութեան գրքէն, ինչպէս կը գրէ
Սարգիսեան՝ Ձեռագրաց Յուցակին մէջ
(Բ. հատոր, էջ 817)։ Պէտք է ըսել թէ
Ձեռագրաց Յուցակը կազմողը սխալ են-
թադրութեան մէջ կը գտնուի։ Ոսկեփորիկի այդ էջերը առնուած են քաղուածօրէն

5. Հրատարակուած հատորին 106, 107, 110 էջերուն մէջ նշանակուած է թիւ 7, հաւանօրէն սխալագրութիւն՝ փոխանակ 777 ըլլալու։ Յ. Ս. Անասեան իր կազմած Հայկական Մատենագիտութեան Ա. հատորին մէջ էջ 777 կը յիշէ նաեւ թիւ 567 ձեռագիրը, որ Ան. Սանահնեցիի, Խոսրովիկ Թարգմանչի գրութեանց հետ ունի նաեւ Յ. Սարկաւագի այս կրօնական ճառը ուրիշներու կարգին։

Սամուէլ Անեցիի գրքէն, ու Սարկաւագի անուան յիշատակութիւնը կը գտնուի այն ձեւով ու բառերով՝ որ կը կարդանք Անեցիի տպագրուած գրքին մէջ (Վաղարշապատ 1893) էջ 97–98: Հետեւաբար Պրոֆ. Աբրահամեանի ցանկութիւնը «որ Վենետիկի միաբանները հնարաւորին չափով շուտ հրատարակութեան յանձնէին անանուն այս ժամանակագրութիւնը» անկատակ կը դառնայ:

Հուսկ կարեւոր կը նկատեմ նաեւ նշել՝ թէ ինչ որ գրուած է իբր Եկեղեցական Պատմութեան հատուած՝ գրքին 137 էջին, այդ գրութեան 138 էջի երկրորդ տողէն սկսեալ՝ մինչեւ 139 էջի տասներորդ տողը՝ տարբերակ մըն է 146 էջի 14րդ տողէն սկսեալ մինչեւ յաջորդ էջի վերջաւորութեան կտորին, այն է Հակաբանութիւն Հնագիտականին վերջին մասին: Իսկ 137 էջին վրայ հրատարակուածը՝ սկսեալ 11րդ տողէն, նոյնպէս 139 էջի մնացեալ տողերը, կարելի է համեմատել 145 էջի գրութեան՝ վարէն երրորդ տողէն սկսեալ կտորին հետ, ու այս կտորը կանխող մասին. նմանութիւններ դիւրին է գտնել: Իսկ Եկեղեցական Պատմութեան բուն հատուածը կը սկսի 142 էջի երրորդ տողէն Եւսեբիայ Կեսարու յԵկեղեցւոյ Պատմութենէն եւն. բառերով, որոնք պէտք է նկատել իբր վերադիր եւ ոչ բնագիր: Պրոֆ. Աբրահամեան կը գրէ (էջ 39), թէ «հետաքրքրական է որ Յովհաննէսի Եւսեբիոսից օգտուած այս կըլուխը ոչ թէ վենետիկեան հրատարակութեան բնագրի բուն տեքստի ընդօրինակութեան խմբին պատկանող տեքստից է, այլ տողի տակ գրուած ընդօրինակութեան խմբին պատկանող տեքստից»: Հարցը շատ պարզ է. հրատարակութեան բուն բնագիրը Հ. Ճարեանի թարգմանութիւնն է. ստորեւ գետեղուածը մանրատառ՝ Նախնեաց թարգմանութիւնն է տեղ տեղ թերի, ձեռագրէն թուղթեր ընկած ըլլալուն պատճառաւ. այս մասին կը խօսուի արդէն Յառաջաբանին մէջ:

Հ. Կ. ՔԻՊԱՐԵԱՆ

• ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ •

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՑ: – Գիտական աշխատութիւնների ժողովածու, թիւ 1: Փոքր ութածալ, 200 էջ, նկարազարդ, խաւաթարտ թղթակազմ: Երեւան, 1960, գին 6 ռուբլի:

Արժէքաւոր պարբերական մըն է, շարք մը ընտիր գիտական յօդուածներով հարուստ, այս թիւ մէկը: Խմբագրական կազմին մէջ ձեռնահաս մարդիկ կան Գ. Բ. Պետրոսեանի, Ա. Ս. Կծոյեանի եւ Վ. Կ. Զալոյեանի պէս, որոնք արդէն համբաւ ունին իբր լուրջ գիտական վաստակաւորներ:

Խմբագրութիւնը կը ծանուցանէ, որ «Ժողովածուն նուիրուած է միջնադարի, նոր ժամանակների եւ Սովետական շրջանի բնագիտութեան ու տեխնիկայի պատմութեան հարցերին»: Բնական է, կարեւոր եւ շահեկան նպատակ մըն է ասիկա, եւ ժողովածուին այս առաջին թիւը արդէն մեծապէս քաջալերիչ է խմբագրութեան մտադրութեան յաջողութեան համար: Մենք սրտանց յաջողութիւն կը մաղթենք:

Առաջին յօդուածը նուիրուած է «Իններորդ Դարի Ականաւոր Գիտնական–Մաթեմատիկոս Լեւոնի Կեանքի ու Գործունէութեան Մասին», իր թուաբանական արժէքաւոր գործերով արդէն լաւ ծանօթ վաստակաւոր Գ. Բ. Պետրոսեանէ: Լեւոն ստուերի մէջ մնացած մեծ դէմք մըն է, որուն վրայ կը ջանայ լոյս սփռել Պետրոսեան բաւական յաջողութեամբ:

Յաջորդ յօդուածը Ա. Կ. Թովմասեանի «Ստեփանոս Արզարեանի Գրքուկ, որ կոչի Սկզբունք Բնական Գիտութեանց» աշխատութեան մասին է, որ հրատարակուած է Կ. Պոլիս 1796ին:

Ասոր կը յաջորդէ Վ. Զալոյեանի «Յովհաննէս Երզնկացու–Պլուզի Բնագիտական Հայեացքները» խիստ շահեկան ուսումնասիրութիւնը: Ինչպէս ուրիշ առիթներով այս անգամ ալ կը կրկնեմ, որ անընդունելի է Յովհաննէս Պլուզի վերագրել հայրէններու ոճով այն քառեակները՝ որոնք լեցուն են հայերէնի աղաւաղումներով եւ օտար բառերով: Այս քառեակներով եւ օտար բառերով: Այս քառեակներէն մին, էջ 43ին վրայ (Աչխարհս ի տարլապ նրման....) Զալոյեան կը վերագրէ Պլուզին, որ անընդունելի է:

Ա. Գ. Աբրահամեան կը ստորագրէ «Շիրակացու Աստղագիտական Նորայայտ Աղիւսակները» խորագրով գրութիւն մը: Խօսելով իր նիւթին առընչութեամբ, Հպ Մ–ի թիւ 1973 գրչագրին մասին, անոր գրչութիւնը կը վերագրէ Յով. Երզնկացի Պլուզին, որ գրիչ մը չէ եղած: Այս գրչագիրը որ երկու մասէ կը բաղկանայ, մասամբ գրուած է Գրիգոր գրչէ, 1342ին (Պէտք է ըլլայ Գրիգորիս քահանայ) Երզնկա քաղաքին Ս. Կաթուղիկէ եկեղեցւոյն հովանւոյն տակ: Գրչագրին մէջ կը յիշուի նաեւ գրիչ Յովհաննէս մը, զոր չեմ գիտեր ի՞նչ հիման վրայ՝ Աբրահամեան աճապարելով սխալմամբ Յով. Երզնկացի Պլուզի հետ կը նոյնացնէ:

Նոյնպէս շահեկան աշխատութիւն է Բ. Ե. Թումանեանի «Միջնադարեան Հայկական Լուսնացոյցը» առնելով Հ.Պ.Մ. թիւ 3880էն: Մաղաղաթեայ գրամէջ գետեղեալ այս լուսնացոյց գործիքը շահեկան եզականութիւն մըն է, մեր գրչագրական հարստութեան մէջ եւ հոս ձեռնահասօրէն կը ներկայացուի, թէեւ ցաւալիօրէն նը-կարը շատ վատ կերպով ու անյատակ արտահանուած է, ինչպէս որ վատ կերպով արտահանուած են հատորիս միւս նկարները:

Վ. Դ. Ազատեան կը ստորագրէ «Քիմիական Գիտութիւնը Սովետական Հայաստանում»: Կարեւոր եւ շահեկան աշխատութիւն է վաստակաւոր Լ. Ա. Յովհաննիսեանի երկար ուսումնասիրութիւնը, նուիրուած «Էջեր Հայ Բժշկագիտութեան Պատմութիւնից»: Գուցէ տեղն է յիշելու որ Գրիգորիս Կաթողիկոս Աղթամարցի գրած է երկար տող մը, նկարագրելով մարդկային ներքին եւ արտաքին մասեր կամ գործիքներ եւ անոնց բնութիւնը: Որքան որ գիտեմ՝ ասկէ մէկ օրինակ կայ միայն, որ կը գտնուի Աղեքսանդրի Վարուց 1525ին օրինակուած եւ Գր. Աղթամարցիէ ճոխ կերպով մանրանկարուած գրչագրին մէջ, որ իմ հաւաքածոյիս մաս կը կազմէ:

Ասոր կը յաջորդէ Ա. Ա. Լալայեանի «Նիւթեր Հայ–Ռուսական Բժշկական Կապերի Պատմութիւնից», որմէ վերջ կու գայ ռուսերէն ուսումնասիրութիւն մը Մկրտչեան եւ Մեսրոպեան ստորագրութեամբ:

Յուսանք այս կարեւոր հրատարակութեան յաջորդ թիւերը չեն ուշանար:

☆

ՆԵՐԿԵՐ ԵՒ ԹԱՆԱՔՆԵՐ ՀԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ: – Հրատարակեց Աշխէն Խ. Յարութիւնեան: Կիսալաք, ութածալ, էջք 100: Երեւան, 1941: Գին 7 ռուբլի:

Ահաւասիկ շատ արժէքաւոր գործ մը, որ արտասահմանի մէջ մեզի անծանօթ մնացած էր: 1960ի այցելութեանս մեծ հաճոյքը ունեցայ օրինակ մը նուէր ստանալու:

Աշխէն Յարութիւնեան խղճմտօրէն հաւաքեր է մեծաթիւ ձեռագրերու մէջէն դեղագիրներ՝ ներկի, մելանի եւայլնի պատրաստութեան համար: Բնական է, ասկէ շատ աւելին կը գտնուի արտասահմանեան գրչագիրներու հաւաքածոներուն մէջ: Սակայն այս հրատարակութիւնը կորիզը կ'ըլլայ՝ համեմատելու համար գտնուելիքներուն հետ:

Տպագրական թուղթը դժբախտաբար շատ ու շատ վատորակ է:

Ձեռագիրներէ առնուած բնագիրներուն դէմ հրատարակուած է ռուսերէն թարգմանութիւնը:

Էջ 79էն սկսեալ կը տրուին ծանօթագրական բացատրութիւններ, իւրաքանչիւր դեղագրի համարով:

Շատ ցաւալի է, որ Աշխէն Յարութիւ-